

Szlachta B. (Red.) (2022). *Wielokulturowość*. Seria „Słowniki Społeczne”. W. Pasierbek, & B. Szlachta (Red.). Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum [recenzja]

Recenzowany tom jest częścią ogromnego projektu – wielotomowej serii publikacji prezentującej, jak piszą redaktorzy w *Słowie wstępu*, dorobek nauk humanistycznych i społecznych do początków XXI wieku. Wybrany tom to dzieło ujmujące w sposób interdyscyplinarny złożoną kwestię wielokulturowości.

Otwierający tom tekst Bogdana Szlachty, *Problemy wielokulturowości*, wprowadza do rozważań o tytułowej „wielokulturowości”, porządkując pojęcia z nią związane, jak również wskazując dylematy. Wielokulturowość w ujęciu opisowym – współwystępowania grup i jednostek „hołdujących odmiennym kulturom” (2022a, s. 15) – wydaje się mniej problematyczna niż to samo pojęcie w ujęciu normatywnym, zwłaszcza w kontekście tezy o równości kultur w ramach demokracji liberalnej. Wdrożenie takiego postulatu wymaga pogłębionej refleksji na temat możliwości „współustalania” zasad dobrego życia przez przedstawicieli wszystkich kultur. Nienaruszalna wolność i godność jednostki, na której wspierać się może liberalny zakaz dyskryminacji ze względu na zakorzenienie kulturowe, może być przecież rozumiana także jako prawo swobodnego wyboru norm i wartości, a zatem i odrzucenia „wzorców postępowania” grupy, do której owa jednostka należy. Czy w takim ujęciu zadaniem instytucji państwowych ma być ochrona grup czy raczej ich członków, a może kultur? Szlachta zwraca uwagę również na – charakterystyczne dla współczesnych debat antropologicznych (por. Buchowski, 2008) – dynamiczne ujęcie tożsamości kulturowych. W podsumowujących tekst wnioskach i rekomendacjach odnajdziemy wskazanie w związku z konkretnymi wyzwaniem, jakie niosą ze sobą praktyki zgodne z normatywną ideą czy też ideologią wielokulturowości – wspomniane wyżej przypisanie „uprawnień grupom miast jednostkom”, złamanie „zasady terytorialności prawa” poprzez uwzględnienie w obowiązującym na danym terytorium systemie prawnym norm różnicujących poszczególne jednostki przez wzgląd na ich zakorzenienie kulturowe oraz otworzenie przestrzeni debaty publicznej na argumenty oparte na „przeświadczeniach religijnych” (Szlachta,

2022a, s. 27–28), traktowane wówczas jako element kultury poszczególnych grup i jednostek.

Kolejny tekst zamieszczony w tomie Mateusz Stępień poświęca analizie odniesień do Innego i przysługujących mu uprawnień w cywilizacji zachodniej w ujęciu historycznym. Celem jest przedstawienie „dialektyki upodmiotawiania i uprzedmiotowiania Innego” (Stępień, 2022, s. 33) w kontekście refleksji o wspomnianej wyżej zasadzie „terytorialności prawa”. Rozpoczynając od starożytności, poprzez średniowiecze, aż do czasów współczesnych autor śledzi zarówno zainteresowanie Innym, jak i rozwiązania prawne odnoszące się do relacji pomiędzy grupami różniącymi się kulturowo, wskazując także na różnice pomiędzy pragmatyczną czy wręcz instrumentalną formą zainteresowania a ujęciami o bardziej autotelicznym charakterze.

Andrzej Porębski w tekście zatytułowanym *Socjologia wielokulturowości* pokazuje z jednej strony bogactwo refleksji socjologicznej odnoszącej się do tej tematyki, ale i – z drugiej – wyzwania związane z oddzieleniem normatywnego i deskryptywnego wymiaru wielokulturowości. Definiując pojęcie w sposób intencjonalnie opisowy jako „współwystępowanie różnych kultur i grup narodowych, etnicznych i religijnych korzystających z tej samej przestrzeni, o różnym poziomie i charakterze interakcji” (Jaskuła, 2015, s. 40, cyt. za: Porębski 2022, s. 57), autor zwraca uwagę na konieczność rozstrzygnięć dotyczących charakteru tych grup i ich wzajemnych interakcji. W tym ujęciu „wielokulturowość” staje się w pewien sposób zmienną stopniowalną, zatem nawet w wymiarze opisu daleko jej do jednoznaczności.

Jednym z terminów przywoływanych przez Porębskiego jest „transkulturowość”, pojęcie kontestujące zamknięty i homogeniczny charakter poszczególnych kultur (Porębski, 2022, s. 63–64). Temu pojęciu następnie cały artykuł poświęca Urszula Kusio, odnosząc je do idei sieci kulturowych. W tym ujęciu transkulturowość „prowadzi [...] do heterogenizacji kultur” poprzez procesy „mieszania się, spinania i splatania w sieci nowych powiązań różnorodnych elementów” (2022, s. 80). Z tej perspektywy krytykowana jest również kategoria wielokulturowości jako bazująca na „tradycyjnym, separatystycznym rozumieniu sąsiadujących ze sobą kultur” (2022, s. 82). Kusio podejmuje próbę polemiki z taką krytyką wielokulturowości, wskazując na wieloznaczność i kontekstowość rozumienia

tego pojęcia. W ramach polemiki autorka wprowadza także pojęcie „międzykulturowości”, rozumianej jako „sieć powiązań, interakcji i wymiany” (2022, s. 83), w ramach której możliwa jest efektywna komunikacja międzykulturowa bez zmiany czy porzucania własnej tożsamości kulturowej. Broniąc, jak się wydaje, substancjalnego rozumienia kultury, Kusio kieruje uwagę na heurystyczne znaczenie refleksji nad pojęciami dotyczącymi tej problematyki.

W kolejnym tekście Agnieszka Lenartowicz-Podbielska prezentuje filozoficzną refleksję nad kulturowymi uwarunkowaniami procesów poznania w ujęciu „transcendentalizmu kulturowego”. Jest to pewnego rodzaju dyskusja z klasycznym kantowskim transcendentalizmem, odwołującym się do pewnych „uniwersalnych, apriorycznych” form i idei (2022, s. 98), jak pisze autorka, dopowiedzenie do niego „kwestii genezy warunków możliwości poznania” (2022, s. 98). Perspektywa filozoficzna wzbogacona jest sięgnięciem do klasycznych dzieł antropologicznych, w tekście znajdziemy między innymi odwołania do poszukiwań swoistych uniwersaliów czy też inwariantów Claude’a Leviego-Straussa, ale i odniesienia do Clifforda Geerta, postulującego zakorzenione lokalnie taktyki poznawcze.

Nie sposób debatować o wielokulturowości bez odniesień do praw człowieka i temu zagadnieniu poświęconych jest szereg tekstów w tomie. Pierwszy z nich, autorstwa Sebastiana Sykuna i Anny Podolskiej, zatytułowany *Wielokulturowość a prawa człowieka* analizuje relację pomiędzy tymi pojęciami. Jeżeli, jak piszą autorzy, „kultura, z której się wywodzimy, określa postrzeganie praw człowieka” (2022, s. 113), to powstaje zasadne pytanie o kulturowy (i historyczny) charakter tej idei czy koncepcji – czy można jednak sprowadzić ochronę praw człowieka do jednej z wielu praktyk kulturowych? Czy jeżeli prawo do kultywowania tradycji jest rozumiane jako prawo człowieka, to realizacja takiego prawa może uzasadnić łamanie innych praw? Prawa człowieka niejako z definicji powinny przysługiwać wszystkim – niezależnie od ich kulturowego zakorzenienia, mają mieć zatem walor powszechny i uniwersalny. Przedstawiona jednak przez autorów analiza historyczna, uwzględniająca również regionalne inicjatywy, pokazuje bardzo wyraźnie szeroko rozumiane kulturowe uwarunkowania rozumienia i interpretacji tych praw. Jak zauważają, powołując się między innymi na pracę Pauliny Zajadło-Węglarz, „uniwersalizm [praw człowieka] można rozważać w kontekście

obowiązywania, przestrzegania, rozumienia i uzasadnienia” (Sykuna & Podolska, 2022, s. 120). Debatowane wciąż założenie uniwersalizmu staje się w pewien sposób konstruktem umownym. Autorzy poddają analizie wyzwania związane z napięciem pomiędzy prawami człowieka a ochroną różnic i tożsamości kulturowych, wskazując na kontrowersyjne praktyki kulturowe. Przywołują między innymi rozwiązania prawne, takie jak Konwencja Rady Europy z 2011 roku, *explicite* zakazujące usprawiedliwiania czynów zabronionych względami kulturowymi.

Tematykę praw człowieka kontynuuje Bartosz Wojciechowski w tekście poświęconym prawu do tożsamości kulturowej. Doprecyzowanie tego pojęcia stanowi jednak pewne wyzwanie, także ze względu na jego dwuczłonową nazwę, odwołującą się do złożonych terminów tożsamości i kultury. Autor wywodzi prawo do tożsamości kulturowej z godności człowieka. Definiując pojęcie tożsamości, Wojciechowski przywołuje mnogość ujęć teoretycznych obecnych w literaturze przedmiotu, zwracających uwagę na obserwowalne zewnętrznie, w pewnym sensie zobiektywizowane atrybuty, takie jak wzory zachowań, jak również kwestie świadomościowe albo odnoszące się do interakcji. Podkreśla też fakt, że ochrona tożsamości kulturowej nieuchronnie prowadzić będzie do pytań o granice tolerancji. W ramach wniosków i rekomendacji Wojciechowski kreśli wizję sprawiedliwych i słuszych „relacji wzajemnego uznania” (2022, s. 147), mających zapobiegać dyskryminacji i poniżeniu, również przez odniesienie się do sfery ekonomii i redystrybucji zasobów.

Anna Młynarska-Sobaczewska w tekście *Ochrona tożsamości kulturowej w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka* ilustruje wspomniane wyżej wyzwania w praktyce sądowniczej. Analiza orzecznictwa ETPC skoncentrowana została na linii uzasadnienia w sprawach dotyczących mniejszości. Mimo iż sama Europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności nie zawiera *stricte* praw kulturowych („Europejska Konwencja Praw Człowieka”, 2013; por. Młynarska-Sobaczewska, 2022), to – jak pisze autorka – Trybunał wywodził te prawa spośród „tych gwarantowanych Konwencją” (2022, s. 283), takich jak prawo do wolności wyrażania opinii, prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego oraz prawo do nauki. Młynarska-Sobaczewska zauważa, iż możemy zaobserwować obecnie pewną zmianę w orzecznictwie,

problematyzującą „wartość utrzymania różnorodności kulturowej i tożsamości” (2022, s. 284) grup mniejszościowych. Jednak uzasadnienie ograniczenia praw mniejszości wymaga wskazania na wartości chronione poprzez wprowadzany zakaz. Autorka krytycznie odnosi się przynajmniej do części uzasadnień orzeczeń z ostatnich lat. Zaprezentowane przez Trybunał linie obrony oparte zostały na koncepcji neutralności światopoglądowej czy wręcz świeckości państwa i instytucji publicznych, kwestiach równouprawnienia płci oraz standardach życia społecznego. Autorka zasadnie wskazuje, że można w nich odnaleźć też nakaz integracji oraz negatywne wartościowanie kultur mniejszościowych. Warto dodać, iż zdecydowana większość omawianych przywoływanych przypadków dotyczyła społeczności muzułmańskiej, co rodzi obawy o jej stygmatyzację czy dejurydyfikację jej praw.

Napięcia pomiędzy doktryną wielokulturowości a koncepcją liberalnej demokracji analizuje również szereg tekstów. Kamil Tomczyk w artykule *Demokracja społeczeństwa wielokulturowego* pokazuje ograniczenia liberalnej koncepcji neutralnego państwa. Przyglądając się koncepcji sprawiedliwości Johna Rawlsa, wskazuje na fakt jej znacznej modyfikacji przez autora w dziele *Liberalizm polityczny*. Jak pisze Tomczyk, Rawls „ograniczył [...] zasięg koncepcji sprawiedliwości jako bezstronności do współczesnej liberalnej demokracji” (2022, s. 168). Dyskurs zasad społecznych wymaga pewnego konsensu co do idei i wartości, a to przelamuje zasadę neutralności.

Dorota Pietrzyk-Reeves także zwraca uwagę na potencjalne napięcie czy wyzwanie, które „różnorodność stwarza dla ustrojów demokratycznych i państw narodowych” (2022, s. 178). Wskazuje, że doktryna wielokulturowości wyłoniła się z rozpoznania, że „przymusowa asymilacja imigranckich grup kulturowych zaprzecza podstawowym zasadom liberalnym” (2022, s. 175), czyli właściwie można powiedzieć, że ideologia czy polityka wielokulturowości ma w jakimś sensie korzenie liberalne. Jednak liberalne inklinacje i akceptacja wartości takich jak uznanie, godność, równość czy autonomia nie przekreśla wyzwania związanego z pytaniem o granice tolerancji czy sposoby ochrony tychże. Pietrzyk-Reeves przywołuje czołowych teoretyków normatywnych teorii wielokulturowości, między innymi Willa Kymlickę, który w ramach perspektywy liberalnej próbuje uzasadniać niektóre z roszczeń grup mniejszościowych.

Inną przywoływaną koncepcją jest ujęcie tzw. bristolskiej szkoły wielokulturowości, promujące dialog przedstawicieli różnych opcji kulturowych. Nie ulega jednak wątpliwości, że w obrębie myśli liberalnej pojawiają się również głosy bardzo krytyczne względem idei wielokulturowości, między innymi te kwestionujące esencjonalne rozumienie kultury, jak i zasadę równości kultur. W podsumowaniu Pietrzyk-Reeves, podobnie jak uczynił we wcześniejszym tekście Karol Tomczyk, podkreśla konieczność istnienia liberalno-demokratycznego fundamentu dla polityki wielokulturowości.

Ten wątek kontynuuje Waldemar Bulira w haśle poświęconym liberalnemu kulturalizmowi, tak jak Pietrzyk-Reeves wskazując na debaty na temat wielokulturowości toczone w środowisku liberalnym. Reprezentanci liberalnego kulturalizmu „postulują [...] przyznanie specjalnych uprawnień dla mniejszości etnokulturowych [...] w ramach państwa demokratyczno-liberalnego” (2022, s. 193), uzasadniając to liberalnymi wartościami indywidualnej wolności i samorealizacji. Pojawia się tu jednak wyzwanie – uzasadnianie dobrem jednostkowym praw grupowych prowadzi do dylematu granic tych ostatnich: czy grupa ma prawo narzucić jakiś wzór zachowania swoim członkom? Rewizji ulec musiała również zasada uniwersalizmu i formalnej równości wszystkich członków wspólnoty politycznej. Poza omawianym już wcześniej Willem Kymlicką Bulira przywołuje także w swoim tekście kojarzonego z komunitaryzmem Charlesa Taylora, opowiadającego się za polityką uznania, która ma być krokiem ku wypracowaniu płaszczyzn porozumienia międzykulturowego i gwarantem poprawnego funkcjonowania wspólnoty politycznej. Bulira analizuje też liberalną krytykę liberalnego kulturalizmu – poza wspomnianym już odrzuceniem uniwersalizmu i zarzutem rozpadu więzi społecznych pojawiają się również krytyka lewicowo-liberalna, dotycząca ignorowania nierówności społecznych, oraz zarzut bezrefleksyjnego odrzucenia wartości kultury zachodniej.

Daria Łucka analizuje relację pomiędzy wielokulturowością a stopniem inkluzywności wspólnoty narodowo-politycznej (2022). Odwołując się do dwóch typów idealnych socjologicznego ujęcia narodu – obywatelskiego i etnicznego (por. Budyta-Budzyńska, 2010) – Łucka pokazuje, jak wymagany poziom kulturowej homogenizacji wpływa na kształtowanie relacji międzykulturowych w danym społeczeństwie. Oddzielenie tożsamości politycznej od etnokulturowej

może przekładać się na zwiększenie przyzwolenia na odmienne praktyki. Na relacje międzykulturowe wpływają również reguły dotyczące obywatelstwa, polityki migracyjnej oraz naturalizacyjnej – podobnie analizowane ze względu na stopień inkluzywności.

Marcin Galent przygląda się instytucjonalnemu uwarunkowaniu sytuacji mniejszości muzułmańskiej we Francji oraz wyzwaniu, jakim staje się zasada laickości dla francuskiego społeczeństwa. Sekularyzm we Francji jest bez wątpienia rezultatem szeregu uwarunkowań historyczno-kulturowych i ten unikalny jego charakter przekłada się na pozycję i tożsamości grup mniejszościowych. Jak wskazuje Galent, „oparty na koncepcji jedności i niepodzielności laickiej Republiki model tożsamości narodowej” (2022, s. 235) *de facto* wyklucza mniejszościowe tożsamości etniczne i narodowe. Przestrzenią dla identyfikacji staje się w tej sytuacji islam. W tym kontekście autor przedstawia próby instytucjonalnych działań ułatwiających dialog i wypracowywanie wspólnych rozwiązań pomiędzy francuskim rządem a społecznościami muzułmańskimi, między innymi ustanowioną w 2003 roku Francuską Radę Kultu Muzułmańskiego, ale przywołuje także instytucje powołane „dla ochrony konstytucyjnej zasady laickości/świeckości” (2022, s. 242). Na tym tle analizowana jest debata o noszenie symboli religijnych w przestrzeni publicznej. Nawiązując do wcześniej przywoływanych tekstów w tomie, można stwierdzić, że jest to pewien przykład egzemplifikacji napięcia czy też dylematu pomiędzy ochroną praw grupowych a ochroną praw jednostki. Galent zwraca również uwagę, że polityka sekularyzmu mogła w tym kontekście być interpretowana jako narzędzie wymuszające asymilację. W konsekwencji polityka budowania jedności może paradoksalnie prowadzić do wzmocnienia i ujednoczenia tożsamości mniejszościowej oraz społecznej polaryzacji.

Tomasz Homa przygląda się dyskusji na temat społeczeństwa europejskiego, analizując zarówno poglądy kontestujące jego istnienie, jak i poglądy sugerujące jego stawianie się czy wyłanianie na naszych oczach. W ramach tej drugiej perspektywy Homa omawia między innymi paneuropejski projekt Coudenhovego-Kalergiego, wizję „wspólnoty europejskich narodów” Roberta Schumana (2022, s. 258) oraz koncepcję fenomenologii Europy Ericha Przywary. Poszukując korzeni wspólnoty europejskiej, Przywara przywołuje perspektywę filozoficzną, odwołując się zarówno do inspirowanych

myślą platońską idei czy też mitu Europy, jak i arystotelesowskiej formy unaocznionej w swojej „geografii Europy” (Przywara, 1956, s. 12, cyt. za: Homa, 2022, s. 261), jak również polityczną, duchową oraz chrześcijańską. Politycznie, jak zauważa Homa, Przywara zdaje się wymagać od tworzących społeczeństwo europejskie wspólnot wyzbycia się własnych interesów narodowych, do czego autor rozdziału odnosi się krytycznie, nazywając to radykalizmem. Pytanie, jak ostatecznie dodefiniować społeczeństwo europejskie, zgodnie z intencją zawartą w tytule, pozostawia jednak otwartym.

Wątek perspektywy chrześcijańskiej, a dokładniej poszukiwania fundamentów dialogu w ujęciu katolickiej nauki społecznej, kontynuuje Anna Krzynówek-Arndt w zamykającym tom tekście. Nauczanie Kościoła katolickiego, mimo że skierowane przede wszystkim do wspólnoty kościelnej, może być też odczytywane jako głos skierowany do innych wspólnot, zwłaszcza w kontekście dialogu międzykulturowego. Idee w nim zawarte to swoiste połączenie partykularyzmów z uniwersalizmem, poszukiwanie wzorca „jedności w różnorodności” (Jan Paweł II, 2003, cyt. za: Krzynówek-Arndt, 2022, s. 422). Zdaniem papieża Franciszka potrzebny jest swojego rodzaju „pakt kulturowy”, oparty z jednej strony na poszanowaniu różnic kulturowych, ale i zakładający „istnienie trwałych, uniwersalnych i nienegocjowalnych wartości ześrodkowanych na niezbywalnej godności człowieka” (Krzynówek-Arndt, 2022, s. 424). Adekwatna odpowiedź na wyzwania związane z różnorodnością wymaga zatem uznania pewnych wartości jako ponadkulturowych. Obserwujemy tutaj swoiste rozumienie kultury, powiązanie jej z rozumianą uniwersalistycznie naturą człowieka. Właściwe rozpoznanie natury ma w tym ujęciu prowadzić do uznania „uniwersalnych i ogólnych wskazań prawa naturalnego” (2022, s. 429).

Monika Banaś poświęca swój artykuł modelom wielokulturowych polityk publicznych. Po omówieniu podstawowych pojęć oraz typów modeli autorka przedstawia rozwiązania przyjęte w wybranych społeczeństwach wielokulturowych. Obserwujemy z jednej strony praktyki mające wspierać mniejszości kulturowe, zgodne z ideami multikulturalizmu – jak przywołane niderlandzkie wsparcie dla edukacji i mediów etnicznych czy też skierowane do ogółu społeczeństwa nauczanie o wartości różnorodności albo praktyki nakierowane na wzmacnianie spójności społecznej – jak kursy dla imigrantów

o uwarunkowaniach kulturowo-politycznych kraju przyjmującego. Bardzo cenne jest zwrócenie uwagi na sfery pozornie niezwiązane z tożsamością kulturową, jak dostęp do świadczeń zdrowotnych, opieki socjalnej oraz rynku pracy czy mikrokredyty dla przedsiębiorców w kryzysowych sytuacjach. Jak wskazuje autorka, „niderlandzka wielokulturowa polityka publiczna skierowana jest na eliminowanie z obszaru społecznego i jednostkowego wszelkich mechanizmów sprzyjających marginalizacji czy wykluczeniu” (Banaś, 2022, s. 319). W Danii imigranci są zobowiązani do „nauki języka duńskiego, [czy] respektowania duńskich zasad” (2022, s. 322) kulturowych, a wsparcie ze strony programów polityki publicznej kierowane jest przede wszystkim do osób czujących „emocjonalną więź” z duńską wspólnotą. Podobnie w Szwecji zaczęto uzależniać korzystanie z wsparcia państwa od „stopnia zintegrowania ze szwedzkim społeczeństwem, zwłaszcza zaś od obecności na rynku pracy” (2022, s. 324).

Z innej perspektywy swoistemu zarządzaniu wielokulturowością przygląda się w swoim tekście Dagmara Lewicka, analizując znaczenie różnic kulturowych w środowisku pracy. W rozdziale pojawia się również pojęcie kultury organizacyjnej, definiowanej jako „wzorzec podstawowych założeń [...] uznany za obowiązujący w [danej] organizacji” (2022, s. 332). Ciekawym zagadnieniem jest kwestia różnorodności, która we współczesnych organizacjach zdaje się wykraczać poza kwestie *stricte* kulturowe – odnosząc się do „różnic w możliwościach fizycznych”, klasowych, pokoleniowych (wiek), tożsamości płciowych czy orientacji seksualnej (2022, s. 333–334). Pojemnej znaczeniowo koncepcji różnorodności towarzyszy obserwacja, iż nie wszystkie jej wymiary są w równym stopniu obserwowalne. Autorka wskazuje, iż obecnie różnorodność w środowisku pracy może być uznawana jako zasób – pod warunkiem że będzie właściwie zarządzana i wykorzystywana (2022, s. 338). W tym kontekście zastosowanie mają praktyki antydyskryminacyjne, polityki równego traktowania oraz praktyki sprzyjające integracji.

Wątek kompetencji i dialogu w kontekście szeroko pojmowanej różnorodności kontynuuje Ewa Dąbrowa w tekście poświęconym edukacji międzykulturowej. Zauważając rozbieżności definicyjne w literaturze przedmiotu, autorka podkreśla po pierwsze znaczenie rozróżnienia pomiędzy edukacją wielokulturową a międzykulturową, a po drugie – relacyjny wymiar tej ostatniej. Istotne wydaje się

także zwrócenie uwagi na odniesienia do własnej kultury. Część badaczy wspomina, że efektem edukacji międzykulturowej może być wzmocnienie własnej tożsamości kulturowej, świadome w niej zakorzenienie, ale pojawia się też sugestia Milтона Bennetta o wrażliwości międzykulturowej, która czyni człowieka „kulturowym outsiderem” – „zdolnym do obiektywnego spojrzenia na kulturę (własną i inne) oraz świadomym subiektywności tła kulturowego, w którym funkcjonuje” (2022, s. 355). Dąbrowa na wybranych przykładach pokazuje uwarunkowania ideologiczne, polityczne, kulturowe i historyczne procesu wyłaniania się modelu edukacji wielokulturowej w poszczególnych krajach. Należy zwrócić przy tym uwagę na przywołane wcześniej przez autorkę rozróżnienie pomiędzy edukacją międzykulturową a wielokulturową, gdzie ta ostatnia koncentruje się raczej na eksponowaniu różnic niż ich przełamywaniu czy interakcji. Często zatem opisywane rozwiązania nie sprzyjały integracji społecznej, oferując odrębne ścieżki edukacyjne dla grup mniejszościowych (Dąbrowa, 2022, s. 8–10). W tym kontekście na znaczeniu zyskała współcześnie koncepcja edukacji międzykulturowej i powiązanej z nią idei dialogu międzykulturowego oraz kompetencji międzykulturowych.

Agnieszka Grzechynka w tekście zatytułowanym *Wielokulturowość w cyberprzestrzeni* (2022) analizuje media społecznościowe i ich znaczenie w debacie o wielokulturowości. Wskazuje na *novum* mediów społecznościowych, które nie są rozumiane jako platforma komunikacji, ale swoisty model, formuła przekazu w ramach społeczności użytkowników Internetu. Taka definicja pozwala na analizę nie tylko platform społecznościowych takich jak Facebook czy LinkedIn, ale również ujmuje inne rozwiązania – porównywarki cen, serwisy muzyczne, komunikatory internetowe czy tworzone przez społeczność encyklopedie (np. Wikipedia). Grzechynka zwraca uwagę na możliwości wykorzystania mediów społecznościowych do budowania więzi czy promowania elementów kultury także przez tak zwane tradycyjne kultury regionalne. Natomiast na przykładzie Katalonii autorka pokazuje możliwe użycie mediów społecznościowych do walki o prawa polityczne. Grzechynka odnosi się również do tematyki przemian (wewnątrz)kulturowych, oraz możliwości wyłonienia się nowych form kulturowych związanych z przestrzenią wirtualną.

Agata Wiktoria Ziętek analizuje zmiany w postrzeganiu bezpieczeństwa w kontekście zróżnicowania kulturowego. Autorka zwraca uwagę na dwa przenikające się wymiary bezpieczeństwa: obiektywny, czyli związany z brakiem zagrożeń, oraz subiektywny, oznaczający brak obaw. W tekście pojawia się również próba zdefiniowania kulturowego bezpieczeństwa – „zapewnienia i stworzenia warunków” do rozwoju i ochrony kultury (2022 s. 400). Jeżeli, jak pisze Ziętek, „istotą bezpieczeństwa kulturowego jest stworzenie przez państwo takich warunków swoistego stanu równowagi, w których grupy społeczne i kulturowe będą mogły [...] pielęgnować [swoje] wartości” przy równoczesnym otwarciu na „doświadczenia i osiągnięcia innych” (2022, s. 403), to wypada zgodzić się z autorką, że jest to trudne do osiągnięcia, jak też zauważyć zbieżność tej koncepcji z innymi dyskutowanymi w niniejszym tomie, związanymi z wyzwaniem odpowiedniego „zarządzania pluralizmem kulturowym”. Ziętek przygląda się także zagrożeniom bezpieczeństwa kulturowego, tradycyjnym oraz nietradycyjnym. Cenne jest zwrócenie uwagi na różne podmioty bezpieczeństwa kulturowego – aktorów państwowych, jak i grupy społeczne – i inne perspektywy analizy zagrożeń ich dotyczących. Autorka pokazuje, jak w pewien swoiście paradoksalny sposób, równoległe do procesów sekurytyzacji kwestii kulturowych, dokonuje się antropologizacja bezpieczeństwa.

Podsumowując, nie ulega wątpliwości, że zakładany cel publikacji, czyli odniesienie się do zagadnienia uznanego za szczególnie ważne – w kontekście pojmowania człowieka, jego otoczenia, spraw politycznych i publicznych oraz międzynarodowych – został spełniony. O wielokulturowości, jak się wydaje, będziemy czytać wiele, bo jest to zagadnienie niezwykle frapujące i angażujące jednostki, społeczności oraz instytucje państwowe. Z uznaniem należy też przyjąć porządkujący teksty „klucz interpretacyjny” – zaprezentowane eseje zbudowane są według jednolitego schematu, każdy autor w rozpoczynającym rozdział streszczeniu odnosi się do definicji podstawowych pojęć, również w ujęciu historycznym, przedstawia wyzwania z nim związane oraz rekomendacje i wnioski.

Mimo to lektura tomu w większym stopniu inspiruje do dalszej refleksji i stawiania pytań niż przedstawia spójny i koherentny zestaw rozstrzygnięć analityczno-heurystycznych. Tytułowa wielokulturowość przywoływana wielokrotnie w perspektywie filozoficznej,

prawniczej, politologicznej, socjologicznej, z naciskiem na koncepcje normatywne czy – odwrotnie – bardziej deskryptywne, mieni się bogactwem znaczeń i wymyka łatwym typologiom. Redakcja nie narzuciła jednolitego rozumienia podstawowych dla publikacji pojęć, co doprowadziło co prawda do licznych powtórzeń, nierzadko w formie konstatacji o trudnościach definicyjnych, ale także pozwoliło poszczególnym autorom autonomicznie, czasem arbitralnie, przedstawiać własne propozycje terminologiczne.

Tym, co łączy autorów tomu, jest refleksja nad poszukiwaniem tego, co wspólne (por. Szlachta, 2022b) – czy to członkom jednego społeczeństwa, jednej wspólnoty czy też całej światowej społeczności. W ten sposób tom ten wpisuje się w trwającą już co najmniej parę dekad debatę nad „adekwatną odpowiedzią” na różnice kulturowe (por. Mamzer, 2008; Pietrzyk-Reeves & Kułakowska, 2010). Ze względu na fakt, iż koncepcja czy idea wielokulturowości rozumianej jako projekt normatywny narodziła się w innym niż polski kontekście kulturowym, włączenie się do dyskusji wymaga uważnej lektury myślicieli zachodnich, takich jak często przywoływani na kartach tomu Bikhu Parekh (2006), Tariq Modood (2007), John Rawls, Alexander McIntyre, Charles Taylor i wielu innych. Jednak namysł nad wyzwaniem globalnej wioski nie jest wyłącznie ćwiczeniem intelektualnym, lecz głęboką, nierzadko autoetnograficzną, a zawsze normatywnie zakorzonioną refleksją nad wartościami i ideami współczesnego świata.

BIBLIOGRAFIA

- Banaś, M. (2022). Modele wielokulturowych polityk publicznych. W B. Szlachta (Red.), *Wielokulturowość* (ss. 303–327). Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie.
- Buchowski, M. (2008). Antropologiczne kłopoty z multikulturalizmem. W H. Mamzer (Red.), *Czy klęska wielokulturowości?*. Poznań: Wydawnictwo Fundacji Humaniora.
- Budyta-Budzyńska, M. (2010). *Socjologia narodu i konfliktów etnicznych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Bulira, W. (2022). Liberalny kulturalizm. W Szlachta, B. (Red.), *Wielokulturowość* (ss. 193–212). Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie.

- Dąbrowa, E. (2022). Edukacja międzykulturowa w społeczeństwach zróżnicowanych kulturowo. W Szlachta, B. (Red.), *Wielokulturowość* (ss. 351–372). Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie.
- Europejska Konwencja Praw Człowieka (2013). Europejski Trybunał Praw Człowieka. https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Convention_POL (dostęp: 13.03.2024).
- Galent, M. (2022). Religia obywatelska: sekularyzm i laickość. W Szlachta, B. (Red.), *Wielokulturowość* (ss. 231–251). Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie.
- Grzechynka, A. (2022). Wielokulturowość w cyberprzestrzeni. W Szlachta, B. (Red.), *Wielokulturowość* (ss. 373–394). Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie.
- Homa, T. (2022). Wielokulturowe społeczeństwo europejskie? W Szlachta, B. (Red.), *Wielokulturowość* (ss. 253–277). Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie.
- Krzynówek-Arndt, A. (2022). Katolicka nauka społeczna wobec wielokulturowości. W Szlachta, B. (Red.), *Wielokulturowość* (ss. 417–435). Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie.
- Kusio, U. (2022). Transkulturowość. W Szlachta, B. (Red.), *Wielokulturowość* (ss. 77–94). Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie.
- Lenartowicz-Podbielska, A. (2022). Transcendentalizm kulturowy. W Szlachta, B. (Red.), *Wielokulturowość* (ss. 95–110). Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie.
- Lewicka, D. (2022). Wielokulturowość w organizacji. W Szlachta, B. (Red.), *Wielokulturowość* (ss. 329–349). Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie.
- Łucka, D. (2022). Naród o wielu kulturach? Etniczność versus obywatelskość i systemy obywatelstwa. W Szlachta, B. (Red.), *Wielokulturowość* (ss. 213–230). Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie.
- Mamzer, H. (Red.) (2008). *Czy klęska wielokulturowości?* Poznań: Wydawnictwo Fundacji Humaniora.
- Młynarska-Sobaczewska, A. (2022). Ochrona tożsamości kulturowej w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. W Szlachta, B. (Red.), *Wielokulturowość* (ss. 279–301). Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie.
- Modood, T. (2007). *Multiculturalism: A Civic Idea*. Cambridge–Malden: Polity Press.
- Parekh, B.C. (2006). *Rethinking multiculturalism: cultural diversity and political theory*. New York: Palgrave Macmillan, Basingstoke.

- Pietrzyk-Reeves, D. (2022). Normatywne projekty wielokulturowości formułowane we współczesnej filozofii politycznej. W Szlachta, B. (Red.), *Wielokulturowość* (ss. 175–191). Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie.
- Pietrzyk-Reeves, D., & Kułakowska, M. (Red.) (2010). *Studia nad wielokulturowością*. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Porębski, A. (2022). Socjologia wielokulturowości. W Szlachta, B. (Red.), *Wielokulturowość* (ss. 55–76). Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie.
- Stępień, M. (2022). Zainteresowanie Innym i jego prawem w cywilizacji zachodniej. W Szlachta, B. (Red.), *Wielokulturowość* (ss. 33–54). Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie.
- Sykuna, S., & Podolska, A. (2022). Wielokulturowość a prawa człowieka. W Szlachta, B. (Red.), *Wielokulturowość* (ss. 111–131). Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie.
- Szlachta, B. (2022a). Problemy wielokulturowości. W Szlachta, B. (Red.), *Wielokulturowość* (ss. 13–31). Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie.
- Szlachta, B. (2022b). Wprowadzenie. W Szlachta, B. (Red.), *Wielokulturowość* (ss. 9–12). Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie.
- Szlachta, B., & Pasierbek, W. (2022). Słowo wstępu. W Szlachta, B. (Red.), *Wielokulturowość* (ss. 7–8). Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie.
- Tomczyk, K. (2022). Demokracja społeczeństwa wielokulturowego. W Szlachta, B. (Red.), *Wielokulturowość* (ss. 155–173). Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie.
- Wojciechowski, B. (2022). Prawo do tożsamości kulturowej. W Szlachta, B. (Red.), *Wielokulturowość* (ss. 133–154). Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie.
- Ziętek, A.W. (2022). Bezpieczeństwo kulturowe. W Szlachta, B. (Red.), *Wielokulturowość* (ss. 395–415). Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie.

Małgorzata Kułakowska

<http://orcid.org/0000-0001-7083-1959>

Uniwersytet Jagielloński

DOI: 10.35765/HP.2597